

FELSEFE DÜNYASI

2016/YAZ/ SUMMER Sayı/Issue: 63

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve Hakemli Bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Yard. Doç. Dr.) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Editör / Editor

Prof. Dr. Celal TÜNER

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet İNAM (ODTÜ)
Prof. Dr. Celal TÜNER (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Ün.)
Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR (Yıldırım Beyazıt Ün.)
Yard. Doç. Dr. Necmettin Pehlivan (Ankara Üniversitesi)
Yard. Doç. Dr. M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/ULAKBİM tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/ULAKBİM since 2004.

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122
Kızılay - Çankaya / ANKARA
PK 21 Yenişehir/Ankara • Tel & Fax: 0 312 231 54 40
www.tufed.org.tr

Fiyatı / Price: 35 ₺ (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı / Design and Printed by.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Alinteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11

Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

Basım Tarihi : Temmuz 2016, 750 Adet

Aristoteles'te Entelektüel Erdemler -Bir Erdem Epistemolojisi Örneği-

Kemal BATAK*

Bilgiyi epistemik erdemler, bilişsel yetiler yoluyla açıkladığı için “erdem epistemolojisi” adını alan görüş Aristoteles’e kadar dayanır. Çağdaş epistemolojide Ernest Sosa (1940-)’nın ana müdafilerinden biri olduğu görüşte “entelektüel erdem” merkezi kavramlardan biridir.¹ Erdem epistemolojisi çağdaş epistemolojide bilgi konusunda yaşanan sorunları çözmeye aday önde gelen görüşlerden biridir. O sadece Gettier problemi çözümünde değil modern epistemolojide temelci gerekçelendirmenin ve ayrıca bağdaşımçı gerekçelendirmenin terkedilmesine neden olan sorunların çözümünde de işlevsel görünür. Öte yandan bugün çağdaş epistemolojideki sorunların, özellikle modern epistemolojinin uzantıları olan sorunların Aristoteles’in erdem epistemolojisi yoluyla çözülmeye çalışılması İlkçağ felsefesinin “yeni” sorunların çözümünde ne kadar önemli olabileceğini gösteren açık bir örnek olsa gerek. Bu çerçevede bu satırların yazarı Aristoteles’in entelektüel erdem kavramını, “kadim” teorilerin yeni problemlerin çözümünde nasıl kullanılacağına dair bir örnek, bir deneysel çalışma olarak görmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada çağdaş erdem epistemolojisine dair bir iki değerini mevcuttur.

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri, Doç. Dr.

1 Aslında yola çıkarken Aristoteles ve Sosa’da entelektüel erdem kavramını, tek bir makalede, mukayeseli olarak işlemeyi düşünüyordum. Ancak konunun genişliği bir makalenin sınırlarını aştı. Bununla beraber, mukayese, biri kadim diğeri çağdaş iki erdem epistemolojisindeki benzer ve farklı noktaları görmek açısından önemlidir. Ancak bu görevi, örneğin, kitap gibi, başka bir yayında yerine getirmeyi düşünüyorum. Bu makalede, olabildiğince, erdem ahlakını değil erdem epistemolojisini merkeze aldığım için Alasdair MacIntyre’in görüşlerine değinmedim.

Okumakta olduğunuz makalenin konusu, Aristoteles'in entelektüel erdem kavramıdır. Konunun ahlaki erdemlerle ilgili tarafı ahlaki erdem-entelektüel erdem ayrımını silikleştiren bir tona sahiptir. Yer yer sofistike bir görünüm alan bu girift ilişki de bu makalenin konuları arasındadır. Burada bir yöntem olarak konunun anlaşılması ya da açık bir biçimde vaze-dilmesi konusunda dipnotlarda belirtilen “notlara”, şerhlere başvurulmuştur. Aristoteles'in açık olmadığı ya da birden fazla yoruma açık konular bakımından bunun yararı büyüktür. Zira literatürde de ifade edildiği gibi, klasik bir eser, bize çözümlerden çok belki de problemler verir. Makalede takip edilen gelişim çizgisi şudur: Erdemin tanımı, erdem çeşitleri, ruhun erdemlerle ilgili epistemolojik analizi, entelektüel erdemler ve bunların ahlaki erdemlerle ilişkisi çerçevesinde erdemlerin birliği tezi.

Konuya erdem tanımıyla başlamak isabetli olacaktır. Erdem nedir? Aslında “mükemmellik” olarak da çevrilebileceğimiz *aretē* terimini, (ahlaki) erdemi Aristoteles şöyle tanımlar:

Öyleyse erdem, seçim hakkında, bizimle ilgili ortaya dayanan, akılla belirlenen bir haldir. Bu akla dayanarak *pratik bakımdan bilge kişi onu belirler*. O, biri ifrat diğeri tefrit olan iki erdemsizliğin ortasıdır...²

Kısaca, akıl yoluyla ortanın seçilmesi de diyebileceğimiz bu tanıma, Orta Doktrini'ne göre, makalenin ilerleyen sayfalarında göreceğimiz gibi, bir kişi *entelektüel erdemlerden olan* pratik bilgeliğe olmadan, doğru akla (correct reason) sahip olmadan -ahlaki bakımdan- erdemli olamaz. Bir diğer ifadeyle, ahlaki erdem, pratik bilgeliğin belirlediği uygun bir haldir.

Bir başka açıdan, Aristoteles, erdem epistemolojine dair görüşünü şöyle ifade eder: “Bir şeyin erdemi onun doğru çalışması/fonksiyonu ile

2 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, İngilizce'ye çeviren David Ross; Lesley Brown (ed.), (Oxford: Oxford University Press, 2009), s. 31, karş. s.117, 216 (İtalik metinde yoktur.); Aristotle, *Nicomachean Ethics*, çev. Roger Crisp, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), s.31. (Aristoteles'in eseri için daha pratik olması sebebiyle, Bekker numaralandırma sistemini değil, sayfa numarasını veriyorum). Ayrıca açıklık ve basitlik gibi nedenlerle Roger Crisp'in yukarıda andığım çevirisini de ayrıca anmadan kullandım (Her iki çevirinin de sayfa numaraları pek çok durumda örtüştüğü için kolayca mukayese yapılabilir.). Bu arada Ross çevirisinin editörü Lesley Brown'un ta'likât'ından da önemli oranda yararlandığımı belirtmeliyim.

ilgilidir.”³ Daha da tam olarak şöyle diyebiliriz: Her erdem 1) bir şeyi iyi bir duruma getirir ve 2) bir şeyin karakteristik faaliyetini, çalışmasını iyi yapmasını sağlar. Mesela, gözün erdemi hem gözü hem de gözün çalışmasını iyi kılar. Aristoteles meseleye şöyle devam eder:

Çünkü biz gözün erdemi vesilesiyle iyi görüyoruz. Aynı şekilde atın erdemi bir atı iyi yapar –koşmada, binicisini taşımada ve düşmanla karşılaşmada iyi. Bu yüzden, eğer bu her durumda doğru ise bir insanın erdemi de onu iyi kılan bir hal olacaktır ve [yine] onun karakteristik faaliyetini iyi kılacaktır.⁴

Öyleyse erdemsizlik bu iki koşulun karşılanmaması halidir. Bir diğer ifade ile, bir şeyin kötü bir duruma gelmesi ve karakteristik faaliyetini iyi yapmaması hali erdemsizlik olacaktır.

Aristoteles erdemin tanımını, ne olduğunu tartıştığı kısımda ruhta üç şeyin bulunduğu tespitiyle işe başlar: a) Tutkular, b) kapasite, c) hal. Ahlaki erdem tutku değildir, kapasite değildir, bir haldir (state of character/state). Tutku ile zevk ya da acı ile beraber bulunan iştah, kızgınlık, korku, merhamet, öykünme, kin gibi duyguları kasteden Aristoteles’e göre, biz tutkularımız sebebiyle iyi ya da kötü olarak adlandırılmayız. Basitçe korkan adam övülmez, kızan adam yerilmez, ancak bunu belli bir tarzda gerçekleştiren kişi övülür ya da yerilir. Yine öte taraftan biz, örneğin, seçim olmaksızın korkarız; oysa ahlaki erdemler seçimi gerektirir. Erdemler kapasite de değildir. Bizler basitçe hissetme kapasitemiz sebebiyle iyi ya da kötü olmayız. Biz doğamız gereği kapasitelere, eğilimlere, istidatlara sahibiz; ancak doğamız gereği iyi ya da kötü değiliz.⁵

Erdemlere dair bizde yatkınlıklar, eğilimler vardır. Yukarıda tanımlarken de belirtildiği gibi, erdem ortanın seçilmesine dair bir eğilimdir.⁶ Ancak onlar bizde doğuştan bulunmaz. Erdemlere bizdeki potansiyellikleri fiili hale döktükçe, tekrarla ulaşabiliriz. Ancak fiillerin bizi erdeme götürmesi garanti değildir. Ortaya çıkan ürüne göre iyi bir mimar⁷ olabile-

3 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 103.

4 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 29.

5 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 28-29.

6 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 29, 32, 34, 51.

7 Dikkat edilmelidir ki Aristoteles’in ilerleyen sayfalarda vereceğim beş entelektüel erdemden biri olarak göstereceği sanat, mimariyi içerir.

çeğimiz gibi kötü bir mimar da olabiliriz, tıpkı yaptığımız bir fiil ile adil ya da adil olmayan bir kişi olabileceğimiz gibi.⁸

Ahlaki erdemi kendisine konu alan 2. Kitap'ın başında⁹ Aristoteles'in de ifade ettiği gibi iki tür erdem vardır (ya da onun bir diğer ifadesiyle, ruhun erdemleri ikiye ayrılır): 1. Entelektüel (akli) (dianoētikē aretē), 2. Ahlaki (karakter) (ēthikē aretē, aretē). Ona göre, entelektüel erdem, doğumu ve gelişimini öğretime borçludur; bu nedenle tecrübe ve zamana ihtiyaç duyar. Oysa ahlaki erdemler alışkanlıklarla, uygulamayla elde edilir. İlginç bir biçimde, ahlaki erdemlerin bu özelliğinin kendisinin aşağıda entelektüel erdemlerden biri olarak sayacağı sanatta da bulunduğu dikkatimizi çeker Aristoteles.

Erdem hakkında konuşmak ruh (psuchē) hakkında konuşmak demektir. Mutluluk ruhun bir faaliyetidir. Bu nedenle, Aristoteles'e göre, politika ya da ahlak öğrencisi ruhu çalışmalı, onun hakkında bir şeyler bilmelidir; tıpkı gözü iyileştirecek kişinin bütün bir bedeni bilmesi gerektiği gibi. Dolayısıyla, yukarıda yer verilen, erdemın ikiye ayrılması ruhun iki ayrı parçasına karşılık gelen bir ayırmadır.¹⁰ Hatırlanacağı üzere, yukarıda Aristoteles'in erdem görüşünde iki özelliğın öne çıktığına tarafımdan vurgu yapılmıştı. Bunlardan biri, bir şeyin erdemi onun karakteristik faaliyetini, çalışmasını iyi yapmasıydı. O halde, ruhun düşünen parçasının erdemi hakkında konuşmak ruhun karakteristik çalışmasını, faaliyetini iyi yapmasına dair konuşmaktır. Kısaca, söz konusu ruhun işini iyi yapması gerek ki bir erdemden söz edebilelim. Ama ruhun bu faaliyetinden önce, ruha, ruhun düşünen parçasına odaklanmalıyız.

Aristoteles, tam da böyle bir çerçevede, ruhu rasyonel olan ve olmayan biçiminde ikiye ayırdığı gibi, ruhun akıl yürüten rasyonel parçasını, akli (logos) da ikiye ayırır (Bir nevi “Erdemi hakkında konuşacağımız şey nedir?” sorusuna cevap verir.): 1. Bilimsel Parça (epistēmikon), 2. Hesapla İlgili Parça¹¹ (logistikon). Teorik akıl da denilen ilki ile ilk ilkeleri, asli

8 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 23, 29, karş.116.

9 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 23, karş. s.102.

10 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 19-22.

11 Çevirilerde ruhun ilk rasyonel parçası “the scientific part”, ikincisi ise “the calculative part” olarak çevrilir. Ahlaki erdemlerle de ilgili olan ikinci akıl, muhtemelen “ortanın” bulunması, hesaplanması ile ve değişimle ve dolayısıyla mümkün olan bilgi ile ilgisi nedeniyle böyle adlandırılmaktadır.

nedenleri değişmeyen, başka türlü olamayan şeyleri temaşa ederiz ki bu vasıtayla sonuçta zorunlu bilgiyi elde etmiş oluruz. Pratik akıl da denilen ikincisi ile ise ilk ilkeleri değişebilir şeyleri temaşa ederiz ki bu vasıtayla mümkün bilgiyi elde etmiş oluruz. Dolayısıyla, bu akılların nesnelere, türce farklı olduğunda (ki demek ki iki tür varlık vardır: İlk ilkeleri değişmeyen/değişebilen), ruhun ona karşılık gelen parçası da türce farklı olmakta, onları yansıtmaktadır.¹² İki tür varlık olduğu gibi, aklın ona karşılık gelen iki parçası ve iki tür bilim/felsefe bulunmaktadır.

Ruhun düşünen parçasının farklı erdemlerle (entelektüel/teorik-ahlaki/pratik) hakikati, doğruyu kavraması anlamına gelen bu karakteristik çalışması nasıl gerçekleşiyor? Ruhun düşünen iki parçası, konusunun değişebilir olup olmamasına göre (zorunlu/mümkün), doğruyu nasıl kavlıyor? *Her şeyden önce bizim belli bir “koşulda”, “halde” olmamızla doğruları görme ya da onaylamamız arasında güvenilir bir ilişki olmalıdır.* Değişmeyen şeyleri, sabit oldukları için, kavramak anlaşılabilir olmakla beraber, değişebilir şeyleri güvenilir bir şekilde nasıl kavrayabiliriz? Aristoteles’in cevabına göre, rasyonel ruh ile dünya arasında iki tür yakınlık, benzerlik vardır; buna göre, değişmeyen (zorunlu) şeylerle ilgili, ruh, bu şeyleri “onlar gibi olmak” suretiyle kavrarken, değişebilir (mümkün) şeylerle ilgili ise ruh, “onları kendisi gibi kılmak” suretiyle güvenilir bir şekilde kavrar ve hakikate ulaşır. Ruh ve dünya arasında kurulan bu mutabakata göre, değişmeyen doğrular, ruhun dünya ile mutabakata girmesi ile, değişebilir doğrular ise dünyanın ruh ile mutabakata girmesi ile elde edilir.¹³

Aristoteles “fili” ve “doğruyu” kontrol edebilecek üç şey bulunduğunu düşünür: a) algı, b) akıl, c) arzu -Bitkisel ruhun akılla bir ilgisi yoktur.- Algı ya da duyum, fiilin ilk ilkesi, kaynağı, nedeni olamaz; zira hayvanlarda da bulunan bu yetenek onların hareketlerine fiil dememize manidir. Geriye kalan iki şey, seçimle ilgili bir hal olan ahlaki erdemle ilgilidir; yani ruhun hesapla ilgili parçası ve arzunun (hayvani ruh) birleşimi ile fiil meydana gelir.

12 Aristoteles *The Nicomachean Ethics*, s. 102-103; C. D. C. Reeve, “Aristotle on the Virtues of Thought”, *The Blackwell Guide to Aristotle’s Nicomachean Ethics*, Richard Kraut (ed.), (Malden: Blackwell Publishing, 2006), s. 198.

13 Michael Pakaluk, *Aristotle’s Nicomachean Ethics: An Introduction*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), s. 219.

Bu iki birleşime “seçim” deriz.¹⁴ Bir diğer ifadeyle, filin fail nedeni -amaç nedeni değil- seçimdir. Arzunun ilk ilkesi ise arzu ve akıldır. Amaç ise iyi fiildir. Eğer “iyi bir seçimden” bahsedeceksek hem akıl yürütme doğru hem de arzu haklı olmalı ve arzu akla uymalıdır (seçim, teemmüli [deliberative desire] arzudur). Aklın yukarıda verdiğim iki yetisine karakteristik faaliyetleri bakımından bakarsak, ilk aklın temaşa faaliyetinin nesnesi doğru iken, ikinci aklın nesnesi haklı arzu (right desire) ile örtüşen doğrudur. Kısaca, her iki aklın karakteristik faaliyeti doğruya ulaşmaya matuftur. Pratik akıldaki iyi ve kötünün karşılığı teorik akılla bağlantılı olan temaşa ile ilgili düşüncede doğruluk ve yanlışlıktır. Bu karakteristik faaliyeti gerçekleştirme, erdemi elde etme metoduna bakarsak, düşüncede (teorik ve pratik akılda) onaylama ve değillemenin, arzudaki takip etme ve kaçınmanın karşılığı olduğunu görürüz.¹⁵

I. Beş Ana Entelektüel (Akli) Erdem

Teorik ve pratik akli doğruya ulaştıracak haller (states) -bu iki parçanın karakteristik faaliyetinin gerçekleştiğinin göstergesi olduğu için- onların erdemleri olacaktır; zira düşünen ruh, doğruya ulaşmak suretiyle kendi yetkinliğini, karakteristik faaliyetini gerçekleştirmiş olacaktır. Bu bağlamda entelektüel erdemleri, düşünce erdemlerini inceleyelim. Aristoteles “Ruhun kendisi aracılığıyla onaylama ve değilleme yoluyla doğruya malik olduğu bu hallerin beş tane olduğunu varsayalım.” diyerek ruhun bu beş halini, beş ana entelektüel erdemi sıralar:¹⁶

14 Bu meselenin çağdaş erdem epistemolojisinde tartışıldığı zeminlerden biri erdemler konusunda iradenin rolüdür. Burada görüldüğü gibi Aristoteles'in varsayımı şudur: Ahlaki erdemler ve fiiller asli olarak seçimi gerektirirken entelektüel erdemler seçimi gerektirmez. Bak. John Greco, “Virtue Epistemology”, *A Companion to Epistemology*, Jonathan Dancy, Ernest Sosa, Matthias Steup (ed.), (Malden: Wiley Blackwell, 2010), s. 78; Fârâbî, *Nikomakhos Ahlâk*'nı tanıtırken bu kitabın genel olarak mümkün meselelerle ilgili iradi şeyler hakkında olduğunu söyler. Fârâbî, *Nikomakhos Ahlâkı Şerhi*, “Fârâbî'nin Kayıp Nikomakhos Ahlâkı Şerhi”nden Kalan Parçalar: Tercüme ve Tahlil” neşr. Lawrence V. Berman, çev. Hümeýra Özturan, *Kutadgubilig*, sayı. 28, (2015), s. 91.

15 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 103-104.

16 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 104, 107; Aristoteles, *The Eudemian Ethics*, çev. Anthony Kenny, (Oxford: Oxford University Press, 2011), s. 77

- i. Bilimsel bilgi (bilgi, bilim, epistemē)¹⁷
- ii. Sanat (Beceri, technē)
- iii. Pratik bilgelik (yönetimsel yetenek, phronēsis)
- iv. Sezgisel akıl (sağlam sezgi, kavrayış, nous)
- v. Felsefi bilgelik (teorik bilgelik, derin anlayış/kavrayış, sophia)

Bu akli erdemlere en iyi hayat için yani en mutlu hayat için ihtiyaç duyarız.¹⁸ Ruhun düşünen parçasının karakteristik çalışması, faaliyeti, yurakarıda verdiğim gibi, elbette onaylama ve değilleme fiilleri yoluyla hakikate ulaşmaktır. Ancak ilgi çekici olan şü ki Aristoteles bu çalışmayı, faaliyeti bir tür entelektüel olarak algılamak, “görmek”, “bakmak”, “temaşa etmek” (theōrein) olarak kabul eder. Örneğın, “insan için neyin iyi olduğunu görmek (theōrein)” gibi ifadeler kullanır. Ruhun doğruya, hakikate dair karakteristik çalışması, hakikati “görmesi”, ona “bakması” ve onaylaması, bütün bunları iyi bir şekilde yerine getirmesi, entelektüel erdemlere sahip olması demektir. Vurucu ifade ile söylemek gerekirse, Aristoteles’te biz doğruyu kavrama ile, bir tür (ontolojik) temas ile elde ederiz ve araştırılan şeyin basitçe düşünülmesi ile o şey ile yüz yüze gelmiş sayılmayız; çünkü o, bu yüzeysel düzeyde henüz var değildir. Bu nedenle biz sözü edilen bu erdemler faal olduğu müddetçe, batıla değil, sadece ve sadece hakikate ulaşırız.¹⁹

Erdemler sanki tek bir erdemmiş gibi davranan Platon’dan farklı olarak Aristoteles’te, mesela, entelektüel erdemler arasında bir hiyerarşı var gibi görünür. 10. Kitap’ta, Aristoteles’in söyleyeceğı gibi tam, kâmil, en yüksek mutluluk en yüksek, en üstün entelektüel erdemle (felsefi bilgelik) elde edilir. Yine girişte de belirtildiğı gibi, pratik bilgelik entelektüel erdemnin ahlaki erdemler üzerinde yönetici rolü vardır. Yani kişi bu entelektüel erdeme sahip olmadan ahlaki erdeme tam olarak sahip olamaz. Bir diğer önemli not ise bu beş entelektüel erdemın ikisi (sanat, pratik bilgelik) pratik akılla, Aristoteles’in kavramıyla, ruhun hesapla ilgili parçasıyla ilgi-

17 Buradaki parantez içi önce alternatif bir başka çeviriyi, sonra Aristoteles’in kullandığı asıl terimi gösteriyor.

18 Lesley Brown, “Introduction”, Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, İngilizce’ye çeviren David Ross, Lesley Brown (ed.), (Oxford: Oxford University Press, 2009), s. xv.

19 Pakaluk, *Aristotle’s Nicomachean Ethics*, s. 216-217, 220-221.

li iken diğer üç entelektüel erdem teorik akılla, yine Aristoteles'in burada tercih ettiği kullanımla, ruhun bilimsel parçasıyla ilgilidir. İlk erdem öbeği, mümkün bilgi (çünkü konusu, ortamın belirlenmesidir; gerçekleştirilecek fiil değişebilir bir karaktere sahiptir) teşkil ederken; ikinci erdem öbeği, zorunlu bilgi (çünkü konusu değişmez) teşkil eder. Teorik düşünme ve pratik düşünmede erdemlerin modalitesi farklı olsa da bu erdemler faal olduğu müddetçe hakikate ulaşırız.

Phronēsis, ihtiyaçlarımıza uygun iyi bir fiil *yapmakla* ilgili iken, ondan daha aşağı bir entelektüel erdem olan sanat, bir şeyi iyi *yaratmakla* ilgilidir. Pratik bilgeliğin kendisinden daha aşağı olduğu bilimsel bilgi ise, bizim ihtiyaçlarımızdan ya da ilgilerimizden bağımsız bir şekilde, değişmeyen şeylere dair bir bilgidir. Ancak bilimsel bilgi ve sezgisel akıl beraber oluşturdukları felsefi bilgelikten -ki kendisi metafizik ve teolojik bilgidir.- değer olarak daha aşağıdır.

Aristoteles yukarıda saydığı beş ana entelektüel erdemden hemen ardından *yargı* (varsayım) ve *kanaati* (inanç)²⁰ buraya dahil etmediğini, çünkü *bunlarda hatalı olabileceğimizi, yanılabilenliğimizi* ekler. Yani varsayım ve inanç konusunda hatalı olabileceğimiz için bunlar (ana) entelektüel erdemlerden değildir. Yanılıp yanılmama bağlamında beş entelektüel erdemle bu ikisini tam olarak nasıl ayırabiliriz? Makalenin başında işaret ettiğim çağdaş erdem epistemologlarından Sosa ile, örneğin dışsalcılık bakımından, önemli bir paralellığe işaret edecek olan bu sorunun cevabı, Pakaluk'un betimiyle, şudur: Herhangi bir Ö önermesine ve içeriğine bakarak buna cevap veremeyiz. Erdemlerin bir ruh hali olduğunu hatırlarsak, bir kişi söz konusu Ö önermesini onaylarken işleyen, faaliyette olan hale, duruma bakarsak ruh halinin bu faaliyeti kişinin söylediğinin doğru olduğu anlamına geliyorsa, ancak o zaman bu hal entelektüel bir erdem olacaktır. "Örneğin, varsayalım, Smith Ö'yü onaylıyor ve bunu onaylamak suretiyle o, Ö'yü *bilimsel olarak bilme* haline sahiptir. Bundan Ö'nün doğru olduğu sonucu çıkar (Çünkü gerçekte biz bir şeyin bilimsel bilgisine sahipsek o zorunlu olarak doğrudur). Zira bu durumda, Ö'nün doğruluğu, onu onayla-

20 Pakaluk, bu ikisinin entelektüel erdemlerden olmadığını söylerken, Ross çevirisinin editörü Brown, bu ikisinin ikincil entelektüel erdemlerden olduğunu söyler. Pakaluk, *Aristotle's Nicomachean Ethics*, s. 217; *The Nicomachean Ethics*, s. 111 vd.

mak suretiyle, Smith'in durumundan çıkar ve *bilimsel bilginin durumu bir entelektüel erdemdir.*"²¹ Oysa aynı kişi herhangi bir Ö önermesi konusunda varsayım ya da inanç halinde, durumunda ise buradan Ö'nün doğru olduğu sonucu çıkmayacaktır ve bu nedenle de bu ikisi entelektüel erdem olmayacaktır. Öyleyse faaliyette olan bir ruh hali ancak karakteristik faaliyetin yerine getirilmesi demek ise ki bu doğrunun elde edileceği anlamına gelir, kişi yanılmaz. Çünkü ruhun beş halinden biri ya da bir kaçı kullanımda ise kişinin yanılması söz konusu olamaz. Ruhun entelektüel erdemler yoluyla belli düzeyde mükemmelliğe ulaşması ve fakat doğruya ulaşmaması demek, girişteki örneği kullanırsam, iyi durumdaki gözün mükemmel çalışması fakat görmemesi demektir!

Öyleyse, entelektüel erdemlerdeki onaylamanın karşılık geldiği ruhun düşünen parçasına ait hal, durum, güvenilir bir şekilde doğruyu verecektir.²² Bu nedenle hem değişebilir (mümkün) şeylerle ilgili hem de değişmeyen (zorunlu) şeylerle ilgili doğruyu elde ederiz ve bu yolla beş entelektüel erdemden birine sahip olmuş oluruz. Şimdi Aristoteles'in entelektüel erdemlerini inceleyelim.

i. Bilimsel Bilgi. Bilimsel bilginin nesnesi, matematiksel bilgi gibi, başka türlü olamayacak olan, zorunlu olan ve bu nedenle ezeli olan hakikatler, doğrulardır. Bir diğer ifadeyle, bilimsel bilgi, tümel ve zorunlu olan hakkındaki bir yargıdır. Diğer entelektüel erdemler gibi öğretilen, nesnesi öğrenilebilen bilimsel bilgi, *kişinin zaten bildiği* önermelerden başlar ve dedüksiyonla (ya da indüksiyonla) tümel olan ilk ilkelere götürür. Dedüktif çıkarım dedüktif çıkarımla elde edilmemiş -indüksiyonla elde edilmiş- ilk ilkeler yoluyla ilerler. *Kişinin zaten bildiği bu başlangıç noktaları*, öncüller bilimsel bilginin değil biraz sonra göreceğimiz sezgisel aklın konusudur. Demek ki İkinci Analitikler'in konusu olan bilimsel bilgi, kıyas yoluyla, kanıtlamalı, burhani (demonstrative) akıl yürütme yoluyla, ezeli, ebedi, zorunlu, tümel hakikatler hakkında ulaşılan bir bilgidir. Aristoteles, bilimsel bilginin içerdiği ve filozofun/bilge kişinin alameti olan burhan, ispat hakkında şöyle bir uyarı yaparak bu kısmı kapatır: Eğer başlangıç noktası, ilk ilkeler, öncüller sonuç önermesinden daha iyi bilinmiyorsa,

21 Pakaluk, *Aristotle's Nicomachean Ethics*, s. 217-218.

22 Pakaluk, *Aristotle's Nicomachean Ethics*, s. 218.

anlaşılmıyorsa, kişi böyle bir bilgiye, bilimsel bilgiye ancak kazara sahiptir.²³ Kazara, akıl yürütmenin tabiatına aykırı (Adı üzerinde, akıl yürütme bilinçli bir faaliyettir.) olarak elde edilen bu “bilginin” bir değeri olmayacaktır.

Thomas Aquinas'ın bu entelektüel erdemle ilgili izahları da faydalı olacaktır. Bu nedenle onun izahları ile devam edelim. O, Aristoteles'in metafiziği açtığı ünlü “Bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler.” önermesini şerh ederken üç biçimde bir temellendirme sunar bize. İlkine göre, her şey doğal olarak kendi *mükemmelliğini* ister, arzu eder. Yukarıda başlangıçta ifade ettiğim üzere, erdem bir tür mükemmellik olduğunu hesaba katarsak, her şeyin kendi erdemini istediğini, arzu ettiğini söyleyebiliriz. Aquinas'a göre, madde formu isteyerek nasıl mükemmelleşmek istiyorsa insan da *bilgiyi*, bilmeyi isteyerek, arzu ederek *mükemmelleşmek*, kendini gerçekleştirmek ister. Onun şerhte gösterdiği ikinci gerekçe bizi Aristoteles'in ilk entelektüel erdemine -bilimsel bilgi- götürür:

İkinci neden şudur ki her şey kendi *uygun/doğru işlevini* gerçekleştirmek için *doğal bir eğilime* sahiptir, sıcak olan bir şeyin doğal olarak ısıtmaya eğilimli olması gibi... İmdi, *insanın insan olarak uygun/doğru işlevi anlamaktır*; zira o, bu nedenle, başka her şeyden farklılaşır. Dolayısıyla, insanın isteği/arzusu, *doğal olarak anlamaya eğilimlidir* ve bu nedenle *bilimsel bilgiye* malik olmaya [eğilimlidir].²⁴

ii. Sanat. Biraz sonra göreceğimiz pratik bilgeliğin erdemi gibi değişebilir, başka türlü olabilir mümkün/şartlı şeylerle ilgili bir erdem olan sanat, ondan farklı olarak, *fille* ilgili değil üretimle (productive) ilgili akdedilmiş bir haldir. Kısaca, sanat doğru aklı, ruhun hesapla ilgili parçasını, gerektiren üretimsel bir haldir. Düşünüre göre, “Bu nedenle aklı gerektiren pratik hal aklı gerektiren üretimsel halden farklıdır.” Örneğin, mimari ya da bina yapımı aklı gerektiren üretimsel bir haldir; mimari bir yapı böylesine bir erdem sonucudur; bu nedenle, Aristoteles'e göre, sanat, üretimle ilgili bir hal ile özdeşdir. Ruhun hesapla ilgili parçası ile ilgili bir erdem olan

23 *The Nicomachean Ethics*, s. 104-105, 107; Lesley Brown, “Explanatory Notes”, Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, çev. David Ross, Lesley Brown (ed.), (Oxford: Oxford University Press, 2009), s. 237.

24 Thomas Aquinas, *Commentary on Aristotle's Metaphysics*, çev. John P. Rowan, (Notre Dame: Dumb Ox Books, 1995), s. 2-3. (İtalikler metinde yoktur.)

sanat, ilk ilkeleri değişebilir şeylerle ilgili olduğu için, bize mümkün bilgiyi verir. Aristoteles, buna yönelik bir vurgu ile, sanatın bir şeyin varlığa getirilmesi, üretilmesi ile ilgili özelliği gereği, üretilen şeyin ilk ilkesinin üreticide, failde mevcut olduğunu; oysa zorunlu bir şekilde var olan ya da doğası gereği var olan değişmeyen varlıkların ilk ilkelerinin kendisinde mevcut olduğunu savunur.²⁵

iii. Pratik Bilgelik. Sanat gibi değişebilir, başka türlü olabilir, şartlı şeylerle ilgili olan bir diğer entelektüel erdeme yani pratik bilgeliği geçelim. Phronēsis, sanat gibi, pratik aklın, bir diğer ifadeyle, düşünen ruhun hesap ile ilgili parçasının bir erdemidir. Aristoteles’in iki defa neredeyse aynen tekrar ettiği phronēsis tanımını şu: “... İnsan için iyi ya da kötü şeylerle ilgili *filde bulunmak için doğru* ve akledilmiş bir haldir.”²⁶ Öyleyse bu erdem, halin ait olduğu akıl, filde bulunmadan önce neyi yapmanın erdemli, iyi olacağını belirler. Bu durumda aklın sahip olduğu bu entelektüel erdem, aslında, kişinin iyi fiili belirleme konusunda sahip olduğu bir eğilimi gösterir.

6. Kitap’ın üzerinde en çok mürekkep akıttığı erdem olan pratik bilgeliğe sahip kişinin alametifarikası sadece “hususî bakımdan” neyin kendisi için iyi olduğunu teemmül etmesi (deliberate) değil, “genel olarak” iyi hayatı kendisine neyin verecek olduğunu teemmül etmesidir²⁷ (Zaten etik insani iyi hakkında bir soruşturmadır). Öyleyse, pratik bilgelik, sadece tikellerle ilgili değil, tümellerle de ilgili olmalıdır. O, bununla ilgili yumuşak etlerin sindirimi kolay olduğunu (tümeli) bilen fakat hangi etin yumuşak olduğunu (tikeli) bilmeyen kişinin sağlık üretemeyeceğini; ancak bu konudaki tümel yargıyı bilmeyip “Tavuk eti yumuşak ve sindirimi kolaydır.” şeklindeki tikel yargıyı bilen kişinin sağlık üretebileceğini belirtir. Böylece, bilmeyen, ama tecrübesi olan kişi bilenlerden daha pratik olabilir; pratik bilgeliğe sahip olabilir.²⁸ Aristoteles evi ve devleti iyi idare edenlerde bu entelektüel erdem olduğunu da sözlerine ekler.

25 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s.105-106.

26 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 106.

27 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 105-106.

28 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 109.

Yukarıda verdiğim tanıma bakılırsa, pratik bakımdan bilge kişi iyi ya da kötü hakkında sadece teemmül etmez; aynı zamanda fiilde bulunur. Bu anlamıyla onun bir eğilim olduğunu söyleyebiliriz.²⁹ Pratik bilgeliğe sahip kişi karakter bakımından iyi kişi demektir. “Kişi sadece bilme ile pratik bakımdan bilge olmaz; fakat fiilde bulunmaya eğilimli olma ile de olur.”³⁰ Demek ki kişinin pratik bilgeliğe sahip olma göstergesi sadece bilmesi değil bu bilgiye uygun fiilde bulunmasıdır. Örneğin, bir asker bir karakola hücum etmenin kendisi için yüce ve takdire değer olduğunu düşünse; fakat korkarak bunu yapmaktan kaçınsa, yapılması gerekeni onaylasa bile, pratik doğruya sahip değildir.³¹ Bilme ve yapmayı beraberce içeren pratik bilgelik, amacı yapılacak ya da yapılmayacak olan -fiil- olduğu için gerek kişinin kendisine gerek başkalarına emirler, tavsiyeler verir.³²

Aristoteles'e göre, pratik bilgeliğin bilimsel bilgiden farkı açıktır. Teemmül (deliberation) ile nesnesine ulaşmaya çalışan pratik bilgelik söz konusu olduğunda “Hiç kimse değişmeyen şeyler hakkında teemmül etmez.” diyen Aristoteles, pratik bilgeliğe sadece teemmülü düşünceyi atfetmiş olmaz; aynı zamanda başka türlü olabilecek fiillerin değişebilir, farklı bir şekilde gerçekleştirilebilir mümkün karakterine de vurgu yapar. Bir diğer ifadeyle, pratik bilgelik, hakkında teemmül edebilmemiz yani “hesaplama yapmamız” mümkün olan insani ilişkilerle, fiille ilgilidir. İspat (demonstration) içeren bilimsel bilgiye bakarsak, ilk ilkeleri değişebilen şeylerle ilgili olan pratik bilgelikte bir ispatın olamayacağını; böylece zorunlu şeyler hakkında teemmül edemeyeceğimizi; bu nedenle de pratik bilgeliğin bilimsel bilgi olamayacağını götürürüz.³³

Tümel ve tikel olarak bireyin iyisini konu alan pratik bilgelik ile politik bilgelik arasında nasıl bir ilişki vardır? Aristoteles'e göre, kişinin kendi işlerini ev idaresinden ve politik sistemden bağımsız bir şekilde nasıl

29 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 238. İnsan için adil, soylu ve iyi fiillere ilgili olan pratik bilgelik tek başına bilme ile ilgili değildir. Daha güzel bir ifade ile, ahlaki erdemler karakter halleri olduğu için tek başına onları bilme bizi o fiili yapmaya götürmez, tıpkı nasıl sağlıklı olacağımızı bilmemizin bizi sağlıklı kılmaması gibi; *The Nicomachean Ethics*, s. 114.

30 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 134.

31 Pakaluk, *Aristotle's Nicomachean Ethics*, s.220; *The Nicomachean Ethics*, s.134.

32 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 112.

33 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 106, 108.

yürütmesi gerektiği açık değildir. Pratik bilgelik, politik bilgelik ile aynı zihin hali olsa da özleri bakımından aynı değillerdir. İlkinde, bireyin iyisi kendi ilgileri ile ilgili iken, ikincisi, politik, sosyal iyi ile ilgilidir. “Bununla beraber, kişinin kendi iyisi belki de bir ev idaresi ve politik sistem olmadan var olmayacaktır.”³⁴

Pratik bilgeliğin tecrübe ile ilgisi de son derece önemlidir. Bir genç geometri ve matematikte uzman ve bilge olabilse de sadece tümellerle ilgili değil tikellerle de ilgili olan pratik bilgeliğe sahip olamaz (ihtiyar: seçilmiş kişi, hayırlı kişi); çünkü o tecrübe gerektirir. Tikellerle ilgili olan pratik bilgelik, bu yönüyle, algının konusudur. Bir genç matematikçi olabilirken felsefeci ya da fizikçi olmaz; çünkü matematikte soyutlama olduğundan onun için bu bilim açıktır; felsefe ve fiziğin ilk ilkeleri tecrübe ile elde edildiği için bu iki bilgiye sahip olmaz.³⁵ Öyleyse görülüyor ki pratik bilgelik bir tür algı (perception) içerir. Yapılmış olan şeyle, fiillerle ilgili olması bakımından onun “son hususi olgu” ile ilgili olduğunu ifade edilebilir. Onun, bu özelliği bakımından, kendisi için herhangi bir neden göstermeden en genel ilkeleri vazeden sezgisel akla karşıt olduğunu söyleyebiliriz.³⁶ Zira bu iki karşıtlığın bir ucunda pratik akıl yürütmenin sonu, ürünü olan fiil, diğer tarafta, o fiilin doğmasına neden olan akıl yürütme sürecinin başladığı ilk ilkeler vardır.

Özel bir soruşturma türü olan teemmülün tecrübe ile ilişkisi insanların uzun bir zaman boyunca teemmül etmesini gerektirir. Bununla beraber, filozofa göre, kişi teemmülün sonucunda hızlıca fiilde bulunmalıdır; ancak bu, o kişinin yavaşça teemmül ettiğini örtmemelidir. Teemmüldeki mükemmellik akıl yürütmeyi içerir, gerektirir. Müteemmil bir şey soruşturmakta ve hesaplamaktadır. Bununla beraber, teemmülün kendisi bizi doğru bir fiile götürmeyebilir; zira kötü kişi/ölçüsüz kişi, amacı kötü olduğu için, doğru bir şekilde teemmül etmiş olsa bile büyük bir kötülük elde eder. Amacınız iyi ise doğru bir şekilde teemmülün teemmülde mükemmelliği beraberinde getireceği söylenebilir.³⁷ İyi olmadan pratik bakımdan bilge

34 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 109-110.

35 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 110.

36 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 110.

37 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 111.

olunmaz.³⁸ Demek ki pratik bilgeliğin akıl yürütme biçimi olan teemmülde ahlaki erdemlere sahip olarak yani iyi bir amaca sahip olarak teemmülde bulunmak teemmülde mükemmelliğin ilk şartıdır. İkinci şart, çağdaş epistemolojideki Gettier sorununu doğrudan hatırlatırcasına, akıl yürütmenin sonucuna -sonuç önermesi doğru bile olsa- kazara ulaşmamakla, pozitif deyimle, doğru bir akıl yürütme ile ilgilidir. Yanlış bir kıyasla, çıkarım- la iyiyi elde etsek bile, orta terim yanlış olacak, bir diğer ifadeyle, doğru olmayan adımlarla doğru sonuçlara ulaşmış olsak bile, bu iyi bir teemmül ya da teemmülde mükemmellik olmayacaktır. İyi teemmül, amaca (ahlaki erdeme) uygun bir şekilde başarıya ulaşır.³⁹

Çağdaş erdem epistemolojisi ile önemli bir paralellige işaret edecek olan ve Gettier sorununu izale edecek olan bir nokta “İyiye erdem kullanarak mı ulaşıyoruz yoksa kazara mı ulaşıyoruz?” sorunuyla alakalıdır -Yukarıda akıl yürütmenin formuyla ilgili hususa tarafımdan değinilmişti.-. Örneğin, yasalardan dolayı, iradesizce, bilgisizce vb. iyi fiiller yapan ile iyi insanı ayıran şey, söz konusu fiilin, kendisi uğruna, kendisinden dolayı yapıp yapılmadığıdır. Kişi iyi olmak için belli bir “halde” olmalıdır, onun fiilleri, seçiminin bir sonucu olmalı, fiili kendisi sebebiyle yapmalıdır. Böylece (ahlaki) erdem kişinin söz konusu “seçimini” haklı kılar.⁴⁰

Öyle görünüyor ki ahlaki erdemler vereceği, sağlayacağı iyi amaç ile insanı doğru bir yöne yöneltir ve mutluluğu aramaya isteklendirir. Pratik bilgelik, kişinin işlerini yöneterek, düzenleyerek bu amaca ulaşmasına yardım eder.⁴¹ Bir örnek vermek gerekirse, etimolojik bir analizle, ahlaki erdemlerden ölçülülüğün bir kişinin pratik bilgeliğini koruduğunu düşünen Aristoteles'e göre, bu ölçülülük bozulursa, örneğin, kişi bedensel refahı yani hazları peşinde olursa, bu tarz bir zevk ve acı elbette

bizim şeyler üzerine sahip olduğumuz her kavrayışı tahrip edip ayartmaz, -örneğin, üçgen iki dik açıya sahiptir ya da değildir biçimindeki yargıyı- fakat fiil ile ilgili kavrayışımızı tahrip edip ayartır. Fiilin ilk ilkesi aradığı amaçtan ibarettir. Bir kişi zevk ve acı tarafından ayar-

38 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 116. Pratik bilgelik şu bakımlardan ahlaki erdemlere benzer: 1.Unutkanlık olmaması, 2. Erdemi/mükemmelliği olmaması; s. 107.

39 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 112.

40 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 115.

41 Pakaluk, *Aristotle's Nicomachean Ethics*, s. 230.

tıldığında derhal söz konusu ilk ilke kendisini göstermede başarısız olur, her şeyi onun uğruna ve ondan dolayı seçip yapması gerektiği de açık olmayacaktır. Zira erdemsizlik/kötü karakter, söz konusu ilk ilkeyi yok etmeye yatkındır.⁴²

Demek ki insani iyi hakkında bir entelektüel erdem olan pratik bilgelik ahlaki erdemlere sahip olmayan, kötü karakterli kişide hareket sahasına sahip değildir; zira fiilin amacı, ilk ilkesi, başlangıç noktası, bedensel refah tarafından yok edilmiştir. Kişi bedensel refahı, hazları seçmekle, özellikle kendisinin 10. Kitap'ta söyleyeceği, tam, en yüksek mutluluğa ulaşma yoluna (felsefi temaşa) değil yanlış bir yola, yöne girmiştir.

Pratik bilgelik ve ahlaki erdem, birlikte, amacı haklı kırlarlar.⁴³ Cesaret, adalet, cömertlik gibi ahlaki erdemler amacı haklı kırlarken, onları yöneten bir erdem olarak pratik bilgelik kişinin bu amaca ulaşmasını destekler. Ahlaki erdemler bir kişiyi doğru bir yöne doğru, mutluluğu uygun bir yolla aramaya, yöneltir. Burada *pratik bilgeliğin kendisine dayandığı amaç felsefi bilgeliktir*. Kişi, örneğin, adil olmayan bir fiil yaparak kendisi için amacın felsefi bilgelik ya da temaşa değil, yukarıda belirtildiği gibi, bedensel refah, zevk olduğunu göstermiş olur.⁴⁴ Demek ki cömertlik ve cesaret gibi ahlaki erdemler, kişinin felsefi bilgeliği doğuracak temaşa faaliyetine doğru giden yolda doğru bir yöne sahip olduğunu gösteren sadece başlangıç noktalarıdır. Yani ahlaki erdemlere sahip kişide amacın (felsefi bilgeliğin) ve dolayısıyla gerçek mutluluğun elde edilmesi için ciddi bir emare vardır. Pratik bilgelik, ahlaki erdemleri yönetir, yani ahlaki erdemler için pratik bilgeliğe, pratik bilgelik için ise doğru ilk ilkelere ihtiyaç vardır.

42 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 106; Pakaluk, *Aristotle's Nicomachean Ethics*, s. 231 (Bu pasajda daha çok Pakaluk çevirisine dayanılmıştır). Çok ilginçtir, Descartes aynı örneği ateist için kullanır. Şu farkla ki Aristoteles'in "zevk ve acısı" Descartes'ta "ateizm" olmuştur! O, şöyle der: "Gerçek şu ki bir ateistin 'bir üçgenin üç açısının iki dik açiya eşit olduğunun açık bir şekilde farkında' olabilmesi itiraz etmediğim bir şeydir. Ancak onun bu farkındalığının doğru bilgi olmadığını ileri sürüyorum; çünkü şüpheli kılınabilen hiçbir farkındalık fiili bilgi olarak adlandırmaya uygun değildir...." Descartes, "Second Set of Replies", *The Philosophical Writings of Descartes II*, çev. John Cottingham, Robert Stoothoff, Dugald Murdoch, (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), s. 101.

43 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s.115. İyi fiilin kendisi bir amaçtır. A.g.e., s. 116.

44 Pakaluk, *Aristotle's Nicomachean Ethics*, s. 230.

iv. Sezgisel Akıl. Yukarıda bilimsel bilginin ilk ilkelerden hareket eden ispatlı bilgi olduğunu; tümel ve zorunlu olan şeyler hakkında bir yargı olduğunu; ancak hareket ettiği ilk öncüllerin, ilk ilkelerin kendi konusu olmadığı tarafımdan belirtilmişti. İşte sezgisel akıl dediğimiz ruhun bu hali, bu entelektüel erdem, bilimsel bilginin ilerlediği söz konusu ilk ilkelerin bilgisini kavrar.⁴⁵ Lesley Brown'dan hareketle, doğal bilimde yer alan bir ilk ilkeye şöyle bir örnek verebiliriz: “Her unsurun doğal bir yeri vardır.”⁴⁶

Çeşitli disiplinlerdeki ilk ilkelerin apaçık, kendiliğinden açık olmasına bakarak Aristoteles'in bu özellikteki ilk ilkeleri kavramak için bir entelektüel erdem tahsis etmesi gereksiz görülebilir. Ancak o, bu erdemle, muhtemelen, ilk ilkeleri sadece anlayan değil keşfeden ve formüle eden aktif bir yeteneği kasteder.⁴⁷

Peki ilk ilkelere nasıl ulaşıyoruz? Bazı ilk ilkelere, induksiyon yoluyla, bazılarına algı ile, bazılarına belli bir alışkanlıkla vb. ulaşıyoruz. “Her türü doğasına uygun bir yolla soruşturmaya gayret etmeliyiz ve onları doğru bir şekilde belirlemek için çok özen göstermeliyiz; çünkü ilk ilkelerin onlardan çıkanlar üzerinde büyük etkisi vardır.”⁴⁸

Bilimsel bilginin değişmeyen ilk ilkelerini kavrayan bir entelektüel erdem olan sezgisel akla Aristoteles biraz ileride çok farklı, aslında şaşırtıcı, bir rol de biçer ve onu değişebilir şeylerle ilişkilendirerek alanını genişletir:

...ispatlarla ilgili sezgisel akıl ilk ve değişmeyen terimleri kavrar; pratik akıl yürütmelerle ilişkili sezgisel akıl son ve değişebilir terimi kavrar.⁴⁹

45 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 107.

46 Brown, “Explanatory Notes”, s. 238. Burada entelektüel erdemlerle ilgili Aristoteles'in 6. Kitap'ta erdemli fiille ilgili spesifik bir örnek vermediğine, bir davranış tarzı göstermediğine dikkat çekmek yerinde olabilir. Bu durum şöyle yorumlara neden oluyor: Aristoteles bu erdemlerin “tanımını” veriyor; fakat “içeriğini” vermiyor. Mesela, o, bilimsel bilgi ile ilgili herhangi bir bilgi alanına ait herhangi bir çıkarım, aksiyom vermiş değildir. Belki de entelektüel erdemlerin içeriğini elde etmek istiyorsak onları sergilemeli, izhar etmeliyiz! Pakaluk, *Aristotle's Nicomachean Ethics*, s. 210, 212.

47 Pakaluk, *Aristotle's Nicomachean Ethics*, s.223.

48 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 12.

49 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 113.

Onun burada son ve değişebilir şeyler derken yapılmış tikel fiilleri kastettiğini kendisinin açık ifadelerinden anlıyoruz. Burada az önce sözü edilen şaşırtıcılığı veren şey, bilimsel akıl yürütmenin başlangıç noktasını, (tümel) ilk ilkelerini veren sezgisel aklın değişir şeyleri kendisine konu alan pratik bilgeliği erdemi ile ilişkilendirilmesidir. Aslında bu konunun bağlamına bakarsak, bu, beklenmeyecek bir sonuç da değildir. Zira o, öncesinde bu yetilerin -pratik bilgeliği, sezgisel akıl ve iki ikincil erdemlerinin tek bir kişide temerküz ettiğini, bunların son şeyle, nihai olan şeyle, bir diğer ifadeyle, tikellerle ilişkili olduğunu, birbirlerine “yaklaştığını” ifade eder. “Zira bu değişebilir olgular amacın kavranması için başlangıç noktalarıdır; çünkü tümellere tikellerden hareketle ulaşılır; bu nedenle bunların algısına sahip olmalıyız ve bu algı sezgisel akıldır.”⁵⁰ diyen Aristoteles, algı ile pratik bilgeliği ve sezgisel akıl arasında bir bağlantı kurmakta, algıdan (tikelden) sezgisel akla (tümellik dereceleri) gidildiğine dikkatimizi çekmektedir.

Değişebilir şeylerle ilişkili olması bakımından sezgisel akıl “Bu pastayı yemek oburluk olacaktır.”, “Şimdi bu borcu geri ödemek adalete uygun olacaktır.” gibi yargıları içerir. Ancak burada, sezgisel aklın her iki karşıt yönünün tümel-tikel yargıları için kanıtın verilemeyeceğine; ancak aklın bu doğruları kavrayabileceğine dikkat çekmek lazım.⁵¹

Kişi doğası gereği sezgisel akla ve yargı ve anlayış gibi ikincil entelektüel erdemlere sahip olabilse de doğası gereği filozof olarak düşünülmez. Aristoteles, bu nedenle, bunların bazıları tarafından “doğal bir bağış” olarak görüldüğünü belirtir. Nitekim bizler bu entelektüel niteliklerin, erdemlerin yaşam boyunca kazanıldığını, burada doğanın “neden” olduğunu düşünürüz.

Bu yüzden tecrübeli, yaşlı ve pratik bakımdan bilge insanların ispatlanmamış (undemonstrated) sözlerine ve inançlarına ispatlardan (demonstrations) daha az olmamak üzere dikkat etmeliyiz. Çünkü tecrübe onlara doğru bir şekilde görecekları bir göz bahşetmiştir.⁵²

50 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 113-114.

51 Brown, “Explanatory Notes”, s. 241

52 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 114.

Böylece tecrübe, doğa, kişinin tikel-tümel ahlaki gerçekleri “görme-sine” yardımcı olur. Ancak Aristoteles, görüldüğü üzere, felsefenin ayırt edici yönü olan bilimsel bilginin içerdiği ispatları ve felsefi bilgeliği bir kenarda tutmaktadır. Çünkü bu entelektüel erdeme sadece tecrübe ile, doğa vergisi ile ulaşılmaz, o, ayrıca, ilave bir çalışmayı, onun önemsedığı, boş zamanı gerektirmektedir.

v. Felsefi Bilgelik. Aristoteles'e göre, felsefi bilgelik ve pratik bilgelik ruhun rasyonel iki farklı (bilimsel parça- hesapla ilgili parça) bölgesine karşılık gelen⁵³ entelektüel erdemlerdir. Ona göre, sanatta, örneğin, heykeltıraşlıkta, burada felsefi bilgelik olarak çevirdiğimiz “sophia” yı bir sanatçıya atfedersek, bu sanattaki erdemi ya da mükemmelliği kastederiz. Ancak bir kişiye belli bir alanda değil genel olarak bilgeliği atfediyorsak bilginin/bilimin en dakik, kamil biçimine bu kişinin sahip olduğunu kastederiz. Buna sahip olan kişi, hem ilk ilkeler hem de bunlardan çıkarılacak şeyler konusunda hakikate sahiptir. Böylece, bu erdem, kişiye tümel ve zorunlu bir bilgi verir. Bu erdemi Aristoteles şöyle tanımlar: “Bilgelik/ felsefi bilgelik, doğası itibariyle en yüksek şeylerle ilgili, sezgisel akıl ile birleşmiş bilimsel bilgidir.” En yüksek, en şerefli nesnelere bilgisine bir bakıma ruhun bilimsel parçasına ait bu erdem kemaliyle ulaşılır. Bu nedenle bu bilgi, bilim, hal, nitelik, erdem, en üstün, en iyi bilgidir, erdemdir.⁵⁴ Aquinas'ın da *Nicomachean Ethics*'in daha İlk Kitap'ında başlarda işaret ettiği üzere, felsefi bilgelik aklın en güçlü, en etkili kemalidir.⁵⁵

Yukarıda felsefi bilgeliğin en üstün entelektüel erdem olduğunu söylemiştik. Neden? Aristoteles, politikanın ve pratik bilgeliğin en üstün bilim olmadığı yargısını insanın bu dünyadaki en iyi şey, varlık olmaması ile gerekçelendirir. Zira, daha önce işaret edildiği gibi, pratik bilgelik insanla, insani iyi ile ilgilidir. Oysa, felsefi bilgelik, metafizik ve teolojiye ait en yüksek varlıkları konu alır. Aristoteles'in epistemolojisini dayandırdığı bu ontolojik gerekçeye göre, hareketleri değişmeyen göksel cisimler, doğaları itibariyle, insandan daha ilahi, değerli varlıklardır.⁵⁶ O zaman, denebilir ki,

53 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 114.

54 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 107-108.

55 Thomas Aquinas, *Commentary on Aristotle's Nicomachean Ethics*, çev. C. I. Litzinger, (Dumb Ox Books, 1993): <http://dhsprory.org/thomas/Ethics1.htm#1>, 30.03.2016

56 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 108; Brown, “Explanatory Notes”, s. 239.

bilginin, entelektüel erdemın konu aldığı nesneye göre değeri değışir. En yüksek varlıkları konu alan erdem, en yüksek erdemdir.

Bir varlık kendi özel ilgilerini, iyisini hesaba kattığında, ona pratik bilgeliğı atfedebiliriz. Bu nedenle, bazı hayvanlar kendi hayatlarıyla ilgili basirete sahip olduklarında onlara pratik bilgeliğı atfederiz. Aristoteles'e göre, insan için iyi ve sağlıklı olan ile balık için iyi ve sağlıklı olan farklı olduğuna göre, pratik bilgeliğın, değışebilir şeylerle ilgili olduğu için, farklı, değışken; felsefi bilgeliğın ise tanrılarda ve insanlarda aynı olduğu için değışmeyen olduğunu düşünürüz. Eğer insanın özel ilgileri, iyisi ile ilgili bilime felsefi bilgelik/bigelik demiş olsaydık o zaman pek çok felsefi bilgelik olurdu. "Zira bütün varlıkların iyisi ile ilgili tek bir bilim yoktur; ancak her türün iyisi hakkında farklı bir bilim vardır –tıpkı bütün varlıklar için tek bir tıp bilimi olmadığı gibi."⁵⁷ Pratik bilgelik hangi varlıkta varsa onun türüne göre değışkenlik sergilerken felsefi bilgelik varlığın türüne göre değışmez. Dolayısıyla, Aristoteles'in felsefi bilgeliğın pratik bilgeliğe üstünlüğüne dair bir diğer argümanı bunların değışime dair doğaları üzerinedir.

Felsefi bilgeliğe sahip olan fakat insani iyiyi arayan pratik bilgeliğe sahip olmayan Thales ve Anaksagoras için "... onlar dikkate değer, takdire değer, zor, ilahi; fakat faydasız şeyler biliyor." denildiğini aktarır Aristoteles.⁵⁸ Oysa bu iki erdem de mutlulukla dolaysız olarak ilişkilidir. O, felsefi bilgelik ile pratik bilgelik hallerinin ilişkisine dair şöyle düşünür:

Onlar bir şey üretirler; ancak tıbbın sağlık üretmesi gibi değil, sağlığın sağlık üretmesi gibi. Bundan dolayı felsefi bilgelik mutluluk üretir, bir bütün olarak erdemın parçası olması hasebiyle o, sahip olunması ve kullanılması sayesinde bir kişiyi mutlu kılar.⁵⁹

Sağlık sağlık üretirken formel nedendir, tıp ise sağlık üretirken fail neden. Dolayısıyla her iki hal, entelektüel erdem, başka bir şey sebebiyle değil, kendisi sebebiyle yani erdem olması sebebiyle, mutluluğın parçası olması sebebiyle bizi mutlu kılar.⁶⁰

57 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 108.

58 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 108.

59 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 115. Zira ona göre, entelektüel erdemler bir bütün olarak ahlaki erdemlerle birlikte kişiyi mutluluğa götürür.

60 Brown, "Explanatory Notes", s. 242.

Entelektüel erdemler içinde nasıl bir denge vardır? Hangi entelektüel erdem, hal diğerinden daha üstündür? Aslında, az önce ifade ettiğim gibi, felsefi bilgeliğin en yüce, en iyi entelektüel erdem olduğu söylenenlerden rahatlıkla çıkar. Ancak 6. Kitap'ın hakkında en çok mürekkep akıttığı pratik erdeme bakarsak şüpheye kapılabiliriz. Zira onun bütün insani ilişkileri idare etmesi, ahlaki erdemın ortaya çıkmasındaki başat rolü, sanki pratik bilgeliğin felsefi bilgeliği de yönettiği, kontrol ettiği izlenimini verebilir. Aristoteles durumu tıp-sağlık analojisi ile açıklamaya çalışır: Tıp pratiğine bakarsak, tıbbın sağlığı kullanmadığını, onun tekrar vücut bulması için çalıştığını görürüz. Tıp, sağlığa emir vermez, onun ortaya çıkması için çalışır. Dolayısıyla, tıp sağlığı bir araç olarak kullanmaz. Aynen bunun gibi, *pratik bilgelik* de bir araç olarak felsefi bilgeliği kullanmaz, ona emir vermez, onu yönetmez; daha ziyade *felsefi bilgeliğin ortaya çıkması, vücut bulması için çalışır*. Kısaca, *pratik bilgelik felsefi bilgeliğin ortaya çıkması için emirler verir*, felsefi bilgeliğe emir vermez. Aristoteles 6. Kitap'ı ilginç bir benzetme ile kapatır: Pratik bilgeliğin felsefi bilgeliği yönettiğini, onu kontrol ettiğini ve ondan üstün olduğunu söylemek demek politik bilimin, devletteki her şeyle ilgili emirler ortaya koyduğu için, tanrıları da yönettiğini söylemeye benzer!⁶¹ Tıbbın amacı sağlığı üretmek olduğu gibi, pratik bilgeliğin amacı da en üstün entelektüel erdem olan felsefi bilgeliğin üretilmesini sağlamaktır. Aristoteles'in bu düşüncesi felsefi bilgeliğin diğer erdemleri, mesela ahlaki erdemleri, *dışlamadığını aksine kapsadığını* gösteriyor.

II. Entelektüel Erdem (Pratik Bilgelik) ve Ahlaki Erdem Birbirinden Ayrılamaz

Aristoteles, 2. Kitap'ta belirttiği üzere, erdemlerin bizde doğal olarak ya da doğuştan bulunduğu fikrine karşıdır. Zira bir varlık kendi doğasına aykırı bir alışkanlık üretemez. Örneğin, taş doğası gereği aşağı doğru hareket eder; ona yukarı doğru çıkma alışkanlığı kazandırılmaz. Bununla beraber, ahlaki erdemler (ya da karakter erdemleri) bizde doğal olarak, doğuştan yoksa da doğamıza aykırı bir şekilde de ortaya çıkmaz. Doğa bize onları elde etme kapasitesi verir. Ancak burada altı çizilmesi gereken bir

61 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 117; Pakaluk, s. 228.

nokta var: Aristoteles 6. Kitap 13. Kısımda, çocukların ya da hayvanların sahip olabileceği “doğal erdeme”, “doğal eğilime” temas ederek, mesela, “doğal olarak” cesur olan çocuktan söz eder (Kimi çocuklar diğer çocuklardan daha cesur görünür.). Ancak o, bu başlık altında onu “uygun erdemden” (proper virtue) ayırır; zira cesaret gibi bir nitelik ya da erdem, akıl olmaksızın zararlıdır. Dolayısıyla, ona göre, alışkanlık akıl ile, irade ile beraberse zararsızdır; ancak akıl ile beraber olan erdem “uygun” ve haklı bir erdem olabilir ve ancak bundan sonra ikinci doğa haline gelir.⁶² Bir diğer ifadeyle, cesaret, adalet gibi “eğilimler” ancak akıl ile beraber “tam anlamıyla” bir erdem olacaktır.

Aristoteles ahlaki erdemini doğuştanlığını reddetse de insanda bu erdemleri kazanabilme yeteneği bulunduğunu onaylar. Görme ve duyma duyularına “potansiyel olarak” nasıl onları kullanmadan önce sahipsek, sanatta olduğu gibi, erdemlerde de durum aynıdır. Potansiyel olarak sahip olduğumuz erdemler kendilerini yapa yapa, uygulaya uygulaya fiili hale gelir, düzenli tekrarlar onu alışkanlık haline getirir. Örneğin, bina yaparak bina yapıcısı oluruz, adil filler yaparak adil oluruz.⁶³

Fiillerle ilgili olan pratik akıl yürütmenin başlangıç noktası, genel ilkeleri sadece iyi kişi için açıktır. Neden iyi olmayan kişiler pratik akıl yürütmenin daha başlangıcını, ilk öncülünü kavrayamaz? Çünkü kötülük fiillerin ilk ilkeleri konusunda ayartılmamıza, vizyonumuzun bozulmasına neden olur. Bu nedenle ahlaki olarak iyi olmayan bir kişinin pratik bakımdan bilge olması imkansızdır.⁶⁴ Ahlaki bakımdan iyi olmayan bir kişi pratik bilgeliğe ve onun amacı olan felsefi bilgeliğe sahip olamaz.

Ancak ahlaki erdemlere sahip kişi pratik bilgeliğe sahip olabilir. Bununla beraber işin bir de öteki yüzü var. İyi olmadan pratik bakımdan bilge olamayız diyen Aristoteles, öte yandan, yukarıda verdiğim gibi, doğal erdem ile gerçek erdem arasında bir ayrım yapar ve gerçek erdem ancak akıl ile, pratik bilgeliğe ile gelişir ya da gerçek ahlaki erdem pratik bilgeliğe

62 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 23, 116; Brown, “Explanatory Notes”, s. 212.

63 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 23,

64 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 116; Brown, “Explanatory Notes”, s. 242.

Daha detaylı bilgi için 42.dipnota dayanan Aristoteles metnine bakınız.

sahip olmayı gerektirir, der.⁶⁵ Bu kafa karıştırıcı ifadelerden şu sonuç çıkıyor: Ahlaki erdemlere sahip olmayan kişi pratik bilgeliğe sahip olamaz; pratik bilgeliğe sahip olmayan kişi (gerçek anlamda) ahlaki erdemlere sahip olamaz. Yani ahlaki erdemler ve pratik bilgelik karşılıklı olarak birbirine bağımlıdır. Nitekim o bu hususu, karşılıklı bağımlılığı, açıkça şöyle ifade eder: “Öyleyse, söylenenlerden hareketle, açık ki pratik bilgelik olmadan tam anlamıyla iyi olmak imkansızdır ya da ahlaki erdem olmadan pratik bakımdan bilge olmak.”⁶⁶

Görülüyor ki pratik bilgelik gibi bir entelektüel erdem ile karakter erdemleri/ahlaki erdemler karşılıklı olarak birbirine bağımlıdır. Pratik bilgelik, ahlaki erdemler var olmadan, yukarıdaki ifadeyle, kişi iyi olmadan var olmaz. Ahlaki erdemler doğru amacı verir; eğer doğru amaç yoksa kişide pratik bilgelik var olmaz. Ancak öte yandan ahlaki erdemleri oluşturan alışkanlık ve eğilimler pratik bilgelik var olmadan var olamaz; çünkü pratik bilgelik var olmadan bu alışkanlık ve eğilimler kişiyi hatalı ya da zararlı fiile götürür. Zira pratik bilgelik bunları yönetir ve onlara yön verir. Ahlaki erdemlere sahip olduğu halde pratik bilgelik tarafından yönetilmeyen kişi, yukarıda işaret edildiği gibi, bazı çocuk ve hayvanların doğuştan eğilim ya da yatkınlıklarla sahip olduğu “doğal erdeme” sahip kişi gibidir. Böyle bir kişi pratik bilgelik tarafından yönetilmediği için katı anlamda tek bir ahlaki erdeme sahip olamaz. Kısaca, doğal erdem, pratik bilgeliği içermez; gerçek erdem onu içerir. Doğru ilk ilkelerde eksiklik varsa kimse pratik bilgeliğe sahip olamaz.⁶⁷ Ahlaki erdemlerin pratik bilgeliğe bağlılığı karşısında;

bazı kişiler bu yüzden bütün erdemlerin pratik bilgeliğin bir formu olduğunu söylerler ve bu yüzden Sokrates soruşturmasında kısmen haklıydı ve kısmen haksızdı. O, bütün söz konusu erdemlerin pratik bilgeliğin *bir parçası* olduğunu söylerken haksızdı; ancak bu erdemlerin pratik bilgelikte *zımni olarak* mevcut olduğunu [ya da onların pratik bilgeliği gerektirdiğini] söylerken haklıydı.⁶⁸

65 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 116.

66 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 117. Bu konuda detaylı bir araştırma için bak. Marguerite Deslauriers, “How to Distinguish Aristotle’s Virtues”, *Phronesis*, Vol. 47, No. 2, (2002), s. 101-126.

67 Pakaluk, *Aristotle’s Nicomachean Ethics*, s.231-232; *The Nicomachean Ethics*, s. 116.

68 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 116. (İtalikler metinde yoktur.)

Tam yeri olduğu için makalenin başında Aristoteles'in yaptığı ahlaki erdem tanımını hatırlatmakta yarar var: Erdem, *pratik bilgeliğe sahip kişinin* ortayı belirlemesidir. Aristoteles işte bu erdem tanımını daha incelikle işler ve şunu söyler: Erdem, sadece doğru akla, pratik bilgeliğe uygun bir hal⁶⁹ değildir; *bu hal, pratik aklın fiili olarak varlığını da gerektirir*.⁷⁰ Demek ki pratik bilgelik, erdem in ya da ahlaki erdem in *zorunlu şartıdır*.⁷¹ Yani kişi sahip olduğu halin muhayyel bir pratik akla uygun olduğunu iddia edebilir; oysa Aristoteles kişinin bu pratik akla ve dolayısıyla pratik bilgeliğe bizzat, fiilen sahip olması gerektiğini düşünür:

Öyleyse, biz ahlaki erdemlerin akli gerektirdiğini düşünürken, Sokrates ahlaki erdemlerin aklın bir formu [örneği] olduğunu düşündü (çünkü o, erdemlerin tümünün *bilimsel bilginin* formları olduğunu düşündü).⁷²

Oysa Aristoteles'e göre, erdem, ispatla ilgili bir bilgi olan bilimsel bilginin konusu olamaz; çünkü bilimsel bilginin konusu değişmez; oysa pratik bilgeliğin konusu değişebilir. Demek ki Aristoteles'e göre, ahlaki erdemler aklın bir formu değil akılla beraber gelişen alışkanlıklardır. Dolayısıyla, o, bilimsel bilginin konusu olan ve pratik bilgeliğe *fiili olarak* içerilen ahlaki erdemlerden değil onda *zımni olarak* var olan ahlaki erdemlerden söz eder.

Erdemler birbirinden ayrılabilir mi ya da kişi birini diğerini elde etmemişken elde edebilir mi? Aristoteles bu konuda Sokrates'e -ahlaki erdemlerin birliği tezine- oldukça yakın -özde aynı- bir çizgide durur. Aristoteles'e göre, -akıl ışığında değil, doğal eğilimlerle var olan doğal erdemler hariç- erdemler birbirinden yalıtılmış bir şekilde var olmaz. Çünkü

69 Bu ifade oldukça önemlidir. Zira ahlaki erdem in yine bir (entelektüel) erdem olan pratik bilgeliğe uygun bir hal olması aslında burada mecazen kullanılıyor, denebilir. Çünkü tam anlamıyla söylenirse, ahlaki erdem -başka bir erdeme değil- akla uygun bir haldir. Pratik bilgelik bir akıl değil, aklın erdemidir. Belki şunu dememiz daha isabetli olabilir: Akıl ürettiği bir entelektüel erdem yoluyla ahlaki erdemler üzerinde kontrole sahip olabilir.

70 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 117.

71 Brown, "Explanatory Notes", s. 243.

72 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 117. (İtalik metinde yoktur.) Bu konuda daha fazla bilgi için bak. Ronna Burger, *Aristotle's Dialogue with Socrates: On the Nicomachean Ethics*, (Chicago: The University of Chicago Press, 2009).

kişi pratik bilgeliği kazandığında tüm erdemlere sahip olmuş olacaktır.⁷³ Zira tam anlamıyla erdeme sahip olmak için kişi bütün erdemlere sahip olmalıdır. Ahlaki erdemlerden birine sahip olmak için bu erdemleri yönetecek pratik bilgelik entelektüel erdemine sahip olunmalıdır; eğer pratik bilgeliğe sahipseniz, o zaten bütün (ahlaki) erdemlerden ayrılamaz, onları gerektirir.⁷⁴

Yukarıda tarafımdan işaret edildiği gibi, Aristoteles'te erdemler ispat içeren, konusu değişmeyen bilimsel bilginin bir formu değildir. Yine belki Aristoteles'in bu görüşü, gerçek anlamda bir ahlaki erdemi gösteren ideal anlamda bir betimlemedir. Nitekim Aristoteles der ki kişinin fiile dair yapacağı seçim, pratik bilgelik olmadan doğru olmaz.⁷⁵ Yani pratik bilgelik yoksa pratik aklın bu erdemi olmadan gerçek anlamda bir seçim yapamazsınız, kazara yaptığınız seçim bu erdem olmadan haklı da olmaz. Öte taraftan, yine der ki, ahlaki erdem, amacı, doğru amacı belirler; pratik bilgelik ise bu amaca doğru yöneltir bizi.⁷⁶

6. Kitap'ın sonunda entelektüel erdem/ahlaki erdem ayrımının bir dereceye kadar yanıltıcı bulunduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki pratik bilgelik ahlaki erdemlerden bağımsız olarak geliştirilemez; buna karşılık, ahlaki erdemler ancak aklın gözetiminde (pratik bilgelik) ortaya çıkar.⁷⁷

Sonuç

Sonuç olarak, Aristoteles'in erdem epistemolojisinde entelektüel erdemlerin önemli bir yeri vardır. Bilgiyi bilişsel yetilere, entelektüel erdemlere dayandıran bu yaklaşıma göre, yanılma riski ortadan kaldırılmıştır. Entelektüel erdem hakkında konuşmak demek evveleminde ruh hakkında, sonra ruhun düşünen parçası -akıl- hakkında, sonra bu parçanın uygun bir şekilde işleve sahip olması, çalışması hakkında konuşmak de-

73 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 117.

74 Brown, "Explanatory Notes", s. 243-244; Hallvard Fosheim, "Justice in the Nicomachean Ethics Book V", *Aristotle's Nicomachean Ethics: A Critical Guide*, Jon Miller (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), s. 258.

75 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 117.

76 Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, s. 117.

77 Brown, "Introduction", s.xvi; A. A. Long, "Aristotle on Eudaimonia, Nous, and Divinity", *Aristotle's Nicomachean Ethics: A Critical Guide*, Jon Miller (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), s. 95.

mektir. Aristoteles'te aklın değişmeyen ya da değişebilen nesnesine uygun bir şekilde kendi karakteristik faaliyetini yerine getirmesiyle ortaya çıkan, aktif olan entelektüel erdemlerden üç tanesi -bilimsel bilgi, sezgisel akıl, felsefi bilgelik- ruhun bilimsel parçası ile ilgili iken, diğer iki entelektüel erdem (sanat, pratik bilgelik) ruhun hesaplama ile ilgili parçası ile ilgilidir. Burada altı çizilebilecek nokta şu ki kişi nesnesine uygun akli faaliyet sonucu bu erdemleri, *ruh halini* aktif hale getirmiş olur ve bu erdemleri kullanmak için her defasında tekrar tekrar akıl yürütme faaliyetine ihtiyaç duymaz. Kısaca, kişi gerekli şartları yerine getirip entelektüel erdemlere sahip olmuşsa bu *kalıcı bir hal* olacaktır. Örneğin, *Theōria* gibi yüce bir faaliyet ile meşgul olan kişi daimi bir şekilde felsefi bilgelik erdemine sahip olmuş olur. Kısaca, ruh bu erdemlere sahip olarak karakteristik faaliyetini *iyi* yapmış olur.

Entelektüel erdemlerin, belli ihtiyatlarla, akıl yürütme ya da akılla eşitlenmeyen ancak akıl yürütme *sonucu* ortaya çıkan tabiatı da dikkate değerdir. Burada sezgisel akli bile aklın -kendisi değil- bir fonksiyonu olarak alabiliriz.

Bu çerçevede böyle bir erdem epistemolojisinin bizi ulaştıracağı en önemli epistemolojik sonuçlardan biri onun kişinin belli bir "halde" olmasının o erdem konusunu olan nesnelere hakkında doğru, güvenilir, yanılmaz bilgiyi elde etmesi anlamına geleceğini iddia etmesidir. Zira Aristoteles, özellikle, bilimsel parça ile ilgili entelektüel erdemini bir *entelektüel algı, görme, temaşa* (theōria) faaliyeti olarak ifade eder; o, böylece, bu erdemler vasıtasıyla doğruyu bir tür ontolojik temas ile elde ettiğimizi iddia eder. Buna göre (entelektüel) erdem *hakikatin teminatı* olmuş olur.

Aristoteles'in ahlaki erdem tanımında da işaret ettiği üzere, ahlaki erdem, entelektüel erdemlerden pratik bilgeliğin yönetiminde ulaştığımız bir erdemdir. Daha da tam olarak, ahlaki olarak iyi olmayan kişide pratik bilgeliğin yeşermeyeceğini söyleyen Aristoteles, böylece, ahlaki ve entelektüel erdemlerin karşılıklı bağımlılığına işaret etmiş olur.

Öz

Aristoteles'te Entelektüel Erdemler

-Bir Erdem Epistemolojisi Örneği-

Bu makalede Aristoteles'in beş entelektüel erdemini, bu erdemlerin ahlaki erdemlerle ilişkisini incelenmektedir. Aristoteles'in beş entelektüel erdeminden sanat ve pratik bilgelik, ruhun hesapla ilgili parçası ile ilgili iken bilimsel bilgi, sezgisel akıl ve bu ikisinin toplamından oluşan felsefi bilgelik, ruhun bilimsel parçası ile ilgilidir. Ruhun bu hallerinin, erdemlerinin ahlaki erdemlerle karmaşık ilişkisi de son derece önemlidir; zira kişi gerçek ahlaki erdeme ancak bir entelektüel erdem yönetiminde sahip olabilir. Öte yandan, çağdaş erdem epistemolojisinin kaynaklarından olan Aristoteles de bilgiyi epistemik erdemler, bilişsel yetiler ya da entelektüel erdemler yoluyla açıklar ve gerekçelendirir. Çağdaş erdem epistemolojisinin savunucularından Ernest Sosa da bu epistemolojiyi ilk olarak entelektüel erdem kavramı yoluyla gündeme taşımıştır.

Anahtar Kelimeler: Erdem, entelektüel erdemler, ahlaki erdemler, mutluluk, erdem epistemolojisi, Aristoteles

Abstract

Aristotle on Intellectual Virtues

-From the Viewpoint of Virtue Epistemology-

In this article, I examine in detail Aristotle's five intellectual virtues and their relationship with moral virtues. From these five intellectual virtues, while art and practical wisdom is concerned with calculative part of the soul, scientific knowledge, intuitive reason and philosophical wisdom that consist of these two virtues are concerned with the scientific part of soul. Complex relations between intellectual virtues or states and moral virtues are extremely important. For one can have a real moral virtue only if he or she is governed by an intellectual virtue. On the other hand, Aristotle who is one of the sources of contemporary virtue epistemology, explains and

justifies knowledge by means of cognitive abilities or intellectual virtues. Ernest Sosa who is one of the leading champions of contemporary virtue epistemology also revives epistemology in question firstly by means of the concept of intellectual virtue.

Keywords: Virtue, intellectual virtues, moral virtues, happiness, virtue epistemology, Aristotle

Kaynakça

- Aquinas, Thomas, *Commentary on Aristotle's Metaphysics*, çev. John P. Rowan, (Notre Dame: Dumb Ox Books, 1995).
- Aquinas, Thomas, *Commentary on Aristotle's Nicomachean Ethics*, çev. C. I. Litzinger, (Dumb Ox Books, 1993): <http://dhspriority.org/thomas/Ethics1.htm#1.30.03.2016>.
- Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, çev. David Ross; Lesley Brown (ed.), (Oxford: Oxford University Press, 2009).
- Aristotle, *Nicomachean Ethics*, çev. Roger Crisp, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).
- Aristotle, *The Eudemian Ethics*, çev. Anthony Kenny, (Oxford: Oxford University Press, 2011).
- Brown, Lesley, "Explanatory Notes", Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, çev. David Ross, Lesley Brown (ed.), (Oxford: Oxford University Press, 2009).
- Brown, Lesley, "Introduction", Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, çev. David Ross, Lesley Brown (ed.), (Oxford: Oxford University Press, 2009).
- Burger, Ronna, *Aristotle's Dialogue with Socrates: On the Nicomachean Ethics*, (Chicago: The University of Chicago Press, 2009).
- Descartes, "Second Set of Replies", *The Philosophical Writings of Descartes II*, çev. John Cottingham, Robert Stoothoff, Dugald Murdoch, (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).
- Deslauriers, Marguerite, "How to Distinguish Aristotle's Virtues", *Phronesis*, Vol. 47, No. 2, (2002).
- Fârâbî, *Nikomakhos Ahlâkı Şerhi*, "Fârâbî'nin Kayıp Nikomakhos Ahlâkı Şerhi'nden Kalan Parçalar: Tercüme ve Tahlil" neşr. Lawrence V. Berman, çev. Hümeýra Özturan, *Kutadgubilig*, sayı. 28, (2015).

- Fossheim, Hallvard, "Justice in the Nicomachean Ethics Book V", *Aristotle's Nicomachean Ethics: A Critical Guide*, Jon Miller (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).
- Greco, John, "Virtue Epistemology", *A Companion to Epistemology*, Jonathan Dancy, Ernest Sosa, Matthias Steup (ed.), (Malden: Wiley Blackwell, 2010).
- Long, A. A., "Aristotle on Eudaimonia, Nous, and Divinity", *Aristotle's Nicomachean Ethics: A Critical Guide*, Jon Miller (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).
- Pakaluk, Michael, *Aristotle's Nicomachean Ethics: An Introduction*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).
- Reeve, C. D. C., "Aristotle on the Virtues of Thought", *The Blackwell Guide to Aristotle's Nicomachean Ethics*, Richard Kraut (ed.), (Malden: Blackwell Publishing, 2006).